

**TIJORAT BANKLARINING DEPOZIT BAZASINI TAHLIL
QILISH USULLARI**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

BIA-1/23 akademguruh 1-kurs magistranti

Maxsudov Izzat Muxammad o'g'li

***Annotatsiya:** Depozit siyosatini shakllantirish va amalga oshirish uchun tijorat banklari potentsial omonatchilarga e'tiborni qaratishlari, jismoniy va yuridik shaxslarning turli toifalari, shu jumladan VIP mijozlarni qiziqtiradigan yangi raqobatbardosh depozit xizmatlari va mahsulotlarini ishlab chiqishlari va takomillashtirishlari, masofaviy xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirishlari va faol reklama kampaniyasini o'tkazishlari kerak. Bundan tashqari, samarali depozit siyosatini olib borish uchun quyidagilar zarur: birinchidan, depozit portfelini shakllantirish va ulardan foydalanishni tahlil qilish uchun bunday metodologiyadan foydalanish, natijada depozit resurslari tarkibini takomillashtirish nuqtai nazaridan qarorlar qabul qilish uchun tahliliy ma'lumotlar, ikkinchidan, depozit resurslari bozorida raqobatbardosh bo'lish uchun tijorat bankining depozit siyosatini baholash bo'ladi. Tijorat banklarining depozit siyosatini shakllantirish va amalga oshirish yo'nalishlari depozit portfelini tahlil qilish bo'yicha uslubiy qoidalarni ishlab chiqish bo'lib, depozit resurslarini oshirish barqarorligini, samaradorligini, depozit siyosatini baholash va depozit portfelini boshqarish bo'yicha qarorlarni qabul qilish uchun axborot tahlilidan foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Nazariy va uslubiy qoidalarni ishlab chiqishda tijorat banklarining depozit portfelini tahlil qilish metodologiyasini takomillashtirish bo'yicha zamonaviy ilmiy g'oya tahlil qilinadi. Uzlüksiz tsiklik jarayon sifatida qaraladigan va taklif qilingan bosqichlar va yo'nalishlarni o'z ichiga olgan tijorat bankining depozit portfelini*

tahlil qilishning murakkab metodologiyasini shakllantirishga muallifning yondashuvi keltirilgan.

***Kalit so'zlar:** Tijorat banklari, kompleks tahlil usullari, depozit siyosati, depozit portfeli, tahlil usullari.*

Kirish

Depozit siyosatini shakllantirish va amalga oshirishni takomillashtirish depozit portfelini tahlil qilish bilan bevosita bog'liqdir. Tijorat bankining depozit portfelini tahlil qilish sohasidagi iqtisodiy adabiyotlarni tadqiq qilib, hozirgi kunda keng qamrovli usullar mavjud emas degan xulosaga kelishimiz mumkin. Depozit portfelini shakllantirish va ulardan foydalanishni tahlil qilishning mavjud usullari, qo'llanilgan usul va vositalar depozit resurslarini barqaror jalb qilishni ta'minlash uchun boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun etarli tahliliy ma'lumotlarni taqdim etmaydi, tijorat banklari depozit portfelini boshqarishda duch keladigan savollarga javob olishga imkon bermaydi va shuning uchun qo'shimcha o'rganish va takomillashtirishni talab qiladi.

Shunday qilib, tijorat bankining depozit portfelini har tomonlama tahlil qilishga imkon beradigan, depozit resurslarini jalb qilish va ulardan foydalanish samaradorligini baholashga imkon beradigan, bankning rentabelligi va likvidligini oshirish uchun zaxiralarni aniqlashga imkon beradigan tahliliy protseduralar to'plamini o'z ichiga olgan kompleks metodologiyani ishlab chiqish zarur ko'rsatkichlar tizimi. Bu maqsad tijorat banklarining depozit portfelini tahlil qilishning nazariy, uslubiy va amaliy qoidalarini ishlab chiqish yo'nalishlarini ishlab chiqishni o'z ichiga olgan o'rganish.

Tadqiqot metodologiyasi

Ilmiy-uslubiy asoslarni chuqurlashtirish va kengaytirish, tijorat banklarining depozit portfelini tahlil qilish metodologiyasi bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish masalalari quyidagi tadqiqot usullaridan foydalanishni talab qildi:

- to'plangan nazariy tadqiqot natijalarini kuzatish va tizimlashtirish tijorat banklarining depozit portfelini har tomonlama tahlil qilishning nazariy qoidalari;
- kompleks bosqichlar va yo'nalishlarni ishlab chiqish uchun tizim va qiyosiy tahlil tijorat banklarining depozit portfelini tahlil qilish metodikasi;
- depozit portfeli tahlil omonatchilar segmentatsiyasi uchun guruhlash;
- tahlil ko'rsatkichlari tanlash natijasida taqqoslash;
- koeffitsienti usuli turli guruhlar o'rtasidagi miqdoriy munosabatlarni hisoblash imkonini beradi;
- analitikdan foydalanish bo'yicha amaliy takliflarni ishlab chiqish uchun umumlashtirish usuli qo'llanildi depozit portfelini boshqarish bo'yicha qaror qabul qilish uchun ma'lumot.

Muammo va savollar

Ushbu tadqiqotning maqsadi nazariy va uslubiy qoidalarni umumlashtirish asosida tijorat banklarining depozit portfelini tahlil qilishning mualliflik kompleks metodologiyasini asoslashdan iborat. Ushbu muammoning echimi metodologiyaning bosqichlari va yo'nalishlarini, tahlil usullarini aniqlashda ko'rinadi. Murakkab metodologiyaga taklif qilingan tahlil qilingan ko'rsatkichlar kiradi. Tahlil natijalari asosida olingan ma'lumotlar depozitni jalb qilish barqarorligini baholashga imkon beradi hisobot davri uchun resurslar va biznes-rejada nazarda tutilgan ko'rsatkichlarning bajarilishi. Bundan tashqari, bu depozit mablag'laridan foydalanish samaradorligini baholashga imkon beradi. Bu rentabellikni oshirish va tijorat banklarining likvidligini ta'minlash uchun zaxiralarni izlashga imkon beradi. Shunday qilib, tahlil natijalari depozit resurslaridan samarali foydalanishga erishish va natijada tijorat banklarining likvidligini saqlash va rentabelligini oshirishni ta'minlaydigan depozit portfelini shakllantirish shartlaridan biri bo'ladi.

Ushbu ish doirasida quyidagi tadqiqot yo'nalishlari aniqlandi:

1. Tijorat banklarining depozit portfelini har tomonlama tahlil qilishning nazariy qoidalari oshkor etiladi.

2. Tijorat depozit portfelini tahlil uchun keng qamrovli metodologiyasi maqsadlari banklar aniqlanadi.

3. Tijorat banklari depozitini kompleks tahlil qilish bosqichlari va yo'nalishlari portfolio ishlab chiqildi.

4. Depozit resurslarini jalb qilish va aylanmasi bo'yicha tahlil qilingan ko'rsatkichlarning tarkibi taklif.

5. Depozit resurslarini jalb qilish barqarorligini baholash uchun ko'rsatkichlar to'plami shakllantirildi.

6. Depozit portfeli bo'yicha qarorlar qabul qilish uchun tahliliy ma'lumotlardan foydalanish yo'nalishlari boshqarish taklif etiladi.

Tadqiqot maqsadi

Tadqiqotning maqsadi tijorat banklarining depozit portfelini tahlil qilishning nazariy va uslubiy qoidalarini ishlab chiqish, depozit portfelini boshqarish bo'yicha qarorlar qabul qilishda tahlil natijalaridan foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Shu maqsadda depozit portfelini tahlil qilishning kompleks metodologiyasining maqsadli yo'nalishi o'rnatildi. Tavsiya etilgan tahlil usullarining bosqichlari va yo'nalishlari mazmuni aniqlandi. Depozit portfelini tahlil qilishda omonatchilarni segmentatsiya qilish taklif etiladi. Tahlil qilingan ko'rsatkichlarning xilma-xilligidan biz tijorat banking depozit resurslarini jalb qilishdagi ishini baholashga imkon beradigan ko'rsatkichlarni tanladik. Tijorat banklari likvidlikning me'yoriy darajasini ta'minlash uchun depozit siyosatini shakllantirish va amalga oshirish nuqtai nazaridan ko'rilishi kerak bo'lgan chora-tadbirlar ko'rsatilgan.

Depozit portfelini boshqarish bo'yicha qarorlar qabul qilishda tahliliy ma'lumotlardan foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Tahlil natijalari

Tadqiqotda depozit portfeli deganda bank tomonidan a'lum muddatga yoki milliy va xorijiy valyutalarda, kredit tashkilotlari, kredit tashkilotlari bo'lmagan

yuridik shaxslar va jismoniy shaxslardan talab qilinadigan depozit resurslari to'plami tushuniladi.

Tijorat bankining depozit portfelini tahlil qilishning keng qamrovli metodologiyasidan foydalaniladi quyidagi maqsadlarga erishing:

- hisobot davrlari uchun depozit siyosatini amalga oshirish natijalarini umumlashtirish;

- turli tarkibiy bo'limlarda depozit resurslarini jalb qilish hajmini aniqlash;

- rentabellikni oshirish va bankning likvidligini ta'minlash uchun zaxiralarni hisoblash.

Tijorat bankining depozit portfelini tahlil qilishning keng qamrovli metodologiyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga olgan doimiy siklik jarayon:

Birinchi bosqich. Depozit bozorining monitoringi. Bosqichning maqsadi-chora-tadbirlarni ishlab chiqish depozit resurslarini jalb qilish va ulardan foydalanish jarayoniga ta'sir qiluvchi salbiy omillarni yo'q qilish va yumshatish.

Ikkinchi bosqich. Hisobot uchun depozit resurslari bo'yicha erishilgan haqiqiy ko'rsatkichlarni tahlil qilish davri. Ushbu bosqichda depozit resurslarining haqiqiy hajmi tahlil qilinadi va depozit resurslari bozoridagi tendentsiyalar aniqlanadi.

Uchinchi bosqich. Joriy va uzoq muddatli istiqbollar uchun jalb qilingan depozit resurslari hajmini omonatchilar toifalari, muddatlari, valyuta turlari va boshqa tahliliy bo'limlar bo'yicha rejalashtirish. Bu rejalashtirish quyidagi usullarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi:

- depozit portfeli uchun ko'p variantli prognoz qilingan stsenariylarni baholash bilan bankni rivojlantirish bo'yicha biznes-rejani ishlab chiqish;

- depozit bozorining mintaqaviy xususiyatlarini aniqlash;

- bank rentabelligi va likvidligining prognoz qiymatlarini hisoblash.

To'rtinchi bosqich. Depozit resurslarini jalb qilish barqarorligini baholash. Ushbu bosqichda yangi bank mahsulotlari va texnologiyalari, shu jumladan bank jarayonlarini raqamlashtirish, moslashuvchan tariflar va foiz

stavkalarini belgilash bilan bog'liq mahsulotlar joriy etilmoqda, bank xarajatlarini kamaytirish choralari ishlab chiqilmoqda.

Depozit portfelini tahlil qilishning keng qamrovli metodologiyasi quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi va texnikalar:

- norasmiy (mantiqiy) - ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish; taqqoslash; analitik qurilish jadvallari;

vaziyatni tahlil qilish va prognozlash usullari va boshqalar;

- rasmiylashtirilgan (matematik) - omillarni tahlil qilish, guruhlash usuli, moliyaviy hisob-kitoblar usullari, va hokazo.

Bankning depozit portfelini tahlil qilishning tavsiya etilgan keng qamrovli metodologiyasi quyidagi sohalarda amalga oshirildi.

1. Bank majburiyatlarini gorizontaal va vertikal tahlil qilish.

Bank majburiyatlarini tahlil qilishda depozit resurslarining haqiqiy hajmi tahlil qilinadi va ularning dinamikasi va tuzilishidagi tendentsiyalar aniqlanadi. Tahlil majburiyatlarning bir qismi sifatida bank majburiyatlari va depozit resurslarining o'sishi va o'sish sur'atlarini hisoblab chiqadi. Mijozlar bazasining umumiy koeffitsienti hisoblab chiqiladi, ya'ni mijoz mablag'larining (yuridik va jismoniy shaxslar) majburiyatlardagi ulushi aniqlanadi. Ideal holda, u 100% ga qaratilgan bo'lishi kerak. Ushbu koeffitsient bankning banklararo omonatlardan mustaqilligi barqarorligini tavsiflaydi.

Bundan tashqari, mijozlar bazasining koeffitsienti omonatchilar toifalari bo'yicha hisoblanadi va tahlil qilinadi: qonuniy yuridik shaxslar, jismoniy shaxslar va kredit tashkilotlari. Xulosa qilib aytganda, biz jismoniy shaxslarning jalb qilingan mablag'larining yuridik shaxslarning jalb qilingan mablag'lariga nisbati bilan belgilanadigan mijozlar bazasini diversifikatsiya qilish koeffitsientini tahlil qilamiz. Ushbu koeffitsient resurs bazasining barqarorlik darajasini tavsiflaydi.

2. Depozit portfelining gorizontaal va vertikal tahlili. Ushbu tahlilda quyidagilar amalga oshiriladi:

depozitlar va sertifikatlarni jalb qilish vaqti-vaqti bilan-talab bo'yicha, shoshilinch (diversifikatsiya 30 kungacha, 30 kundan 90 kungacha, 91 kundan 180 kungacha, 181 yildan 1 yilgacha, 1 yildan 3 yilgacha, 3 yildan ortiq);

- omonat turlari bo'yicha (milliy valyuta, chet el valyutasi);

- omonatchilar toifalari bo'yicha (kredit tashkilotlari, yuridik, jismoniy shaxslar);

- omonatlar shakli bo'yicha (omonatlar, omonat sertifikatlari).

Depozit portfelining gorizontal va vertikal tahlili bankda va uning filiallarida o'tkazilishi kerak. Gorizontal tahlil depozit resurslarining har bir guruhining tendentsiyalarini aniqlaydi. Bu ularning o'sishi yoki pasayishini bashorat qilishga yordam beradi. Vertikal (tarkibiy) tahlilda depozit resurslarining alohida guruhlarining o'ziga xos og'irliklarini aniqlash ularning tuzilishini va ma'lum bir depozit resurslari guruhi egallagan hajmni aniqlash imkonini beradi.

3. Depozitni jalb qilish va ayirboshlash ko'rsatkichlarini tahlil qilish.

Jalb qilingan resurslar va ularning aylanmasini tahlil qilishda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanish tavsiya etiladi:

omonatchilar toifasi bo'yicha davr uchun depozit aylanmasi soni, omonatchilar toifasi bo'yicha depozit resurslarini jalb qilish koeffitsienti, omonatchilar toifasi bo'yicha tuzilgan depozit shartnomalari koeffitsienti. Ushbu ko'rsatkichlarni hisoblash tartibi va ularning iqtisodiy mohiyati 1-jadvalda keltirilgan. Taklif etilayotgan ko'rsatkichlar umuman bank va filiallar tomonidan hisoblab chiqilishi va tahlil qilinishi kerak omonatchilarning toifalari, jalb qilish shartlari, valyuta turlari bo'yicha.

4. Depozit resurslari bo'yicha foiz xarajatlarini tahlil qilish.

Tahlil depozit resurslari bo'yicha foiz xarajatlarining o'sishi va o'sish sur'atlarini hisoblab chiqadi bank va filiallar uchun umumiy, omonatchilar toifalari, jalb qilish shartlari, valyuta turlari bo'yicha. Omonatchilar toifalari bo'yicha omonatlar bo'yicha o'rtacha foiz stavkasi tahlil qilinadi, unda omonatlar bo'yicha foizlarning omonatlarning har bir toifasi uchun o'rtacha qoldiq qoldig'iga

nisbati ko'rsatilgan. Depozit portfelini tahlil qilish uchun foiz xarajatlari miqdoriga omillarning ta'siri hisoblab chiqiladi: omonatchilar toifalari bo'yicha jalb qilingan depozit resurslari hajmi va omonatchilar toifalari bo'yicha foiz stavkasi hajmi.

5. Depozit resurslarini jalb qilish barqarorligini baholash.

Bu depozit portfelini tahlil qilishning yakuniy yo'nalishi. Baholashda biz hisoblashni taklif qilamiz:

omonatchilarning har bir toifasi uchun resurs balansining o'zgaruvchanlik koeffitsienti, depozit rublining cho'kish koeffitsienti va omonatchilar toifalari uchun o'rtacha depozitni saqlash muddati.

Depozit portfelini boshqarish uchun tijorat banklari:

- mijozlarning qaysi toifasi o'z resurslaridan samarali foydalanish nuqtai nazaridan foydali ekanligini aniqlang, ya'ni. depozit massasining barqarorligini va ularning hisobvarag'ida minimal talab qilinadigan qoldiqni ta'minlaydi;

- mijozlarni o'z vaqtida jalb qilish, ya'ni. mijozlar toifasini va ularning har bir toifasida qancha bo'lishi kerakligini, depozit portfelining zarur optimal hajmini ta'minlash uchun qaysi va qancha mijozlarni jalb qilish kerakligini bilish;

- depozit resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlash, ya'ni. depozit mahsulotlarining narxini hisoblash va har bir mijoz segmenti kontekstida ularning rentabelligini aniqlash, bu moslashuvchan individual foiz stavkasi siyosatini amalga oshirishga imkon beradi;

- depozit portfelini shakllantirish va ulardan foydalanishda boshqaruv qarorlarini qabul qilishni qo'llab-quvvatlash uchun axborot-tahlil tizimini ishlab chiqish. Bu asosiy omil, chunki u ichki va tashqi muhitdagi o'zgarishlarga tez va o'z vaqtida javob berish uchun zarur tahliliy va baholash ma'lumotlarini taqdim etadi.

Tijorat banklarining likvidligi va rentabelligini ta'minlash depozit resurslaridan samarali foydalanishga erishish va natijada depozit portfelini shakllantirish uchun zarur shartdir. Foyda miqdorini oshirish uchun zaxiralarni hisoblash omonatchilarning har bir toifasi uchun belgilanadi. Ularning

asosiy manbalari depozit resurslari hajmini oshirish, jalb qilingan depozitlar bo'yicha foiz stavkalarini pasaytirish va depozit xizmatlari sifatini oshirishdir.

Likvidlikning me'yoriy darajasini ta'minlash uchun bank quyidagi choralarni ko'rishi kerak:

- likvidlik risklarini cheklash strategiyasini o'z ichiga olgan likvidlikni boshqarish tuzilmasini takomillashtirish;
- bankning likvidligini tahlil qilish, bu davrda ularning pasayishidagi og'ishlar yoki normativ qiymatlardan oshib ketish aniqlanishi mumkin;
- likvid qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni, shuningdek banklararo kreditlarni va operatsiyalarni rivojlantirish;
- depozitlarni sug'urtalash tizimini takomillashtirish mexanizmlaridan foydalanish;
- ikkilamchi kredit majburiyatlarini bozor shakllanishini amalga oshirish.

Xulosa

Xulosa qilib shuni ta'kidlash kerakki, tijorat banklarining depozit portfelini tahlil qilishning tavsiya etilgan kompleks metodologiyasi tijorat banklari tomonidan jalb qilingan depozit resurslaridan foydalanish samaradorligini baholashning maqbul variantini izlash natijasidir. Samarali depozit siyosati - bu tijorat banklari tomonidan rejalashtirilgan rentabellik darajasiga erishish va likvidlik me'yorlarini ta'minlash maqsadida depozit resurslarini jalb qilish va ularni boshqarish bo'yicha amalga oshiriladigan siyosat. Ko'rsatkichlar tahlili asosida chiqarilgan xulosalar banklarning depozit siyosatida belgilangan strategik maqsad va vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi. Depozit portfelini tahlil qilish natijalari depozit siyosati samaradorligini yakuniy baholash uchun boshlang'ich nuqta bo'lib xizmat qiladi. Tijorat banklaridepozi siyosati samaradorligini baholash-bu depozit resurslarini jalb qilish bo'yicha amalga oshirilgan strategiya to'g'risida xulosa chiqarishga imkon beradigan baholash tartib-qoidalari to'plami. Shunday qilib, depozit portfelini tahlil qilishning taklif etilayotgan kompleks metodologiyasi depozit resurslarini

jalb qilish bo'yicha amaldagi cheklovlar doirasida bankni yanada rivojlantirish ko'lamini to'g'risida aniq tasavvur beradi.

Adabiyotlar

1. Ansori, M. F., Sidarto, K. A., & Sumarti, N. (2019). Model of deposit and loan of a bank using spiral optimization algorithm. *Journal of the Indonesian Mathematical Society*, 25(3), 292-301.
2. Chizhova, L. P., Penchukova, T. A., & Aistova, M. D. (2017). The use of groups, average values and indicators of variation in the analysis of commercial banks. *Russian Economic Online Journal*, 4, 220.
3. Dia, E., & VanHoose, D. (2019). Real resource utilization in banking, economies of scope, and the relationship between retail loans and deposits. *Economics Letters*, 177, 39-42.
4. Ilyunina, D. A., & Lunyakov, O. V. (2017). The essence and role of deposit resources in commercial banks. *Finance and Credit*, 23(32), 1894-1910.
5. Liu, X. H., Sun, J. S., Yang, F., & Wu, J. (2020). How ownership structure affects bank deposits and loan efficiencies: An empirical analysis of Chinese commercial banks. *Annals of Operations Research*, 290(1-2), 983-1008.
6. Penchukova, T. A., & Chizhova, L. P. (2018). Dynamic analysis and forecasting of commercial activity of banks. *Russian Economic Online Journal*, 2, 2-12.
7. Rykov, S. V. (2016). Formation of the Russian bank deposit insurance scheme. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(S8), 197-201.
8. Rykov, S. V. (2017). Bank deposits from the position of attractiveness for investments by individuals. In E.G. Popkova (Ed.), *Overcoming Uncertainty of Institutional Environment as a Tool of Global Crisis Management. Contributions to Economics* (pp. 387-394).

9. Springer. Valinurova, A., Balabanova, N., & Gorunova, Y. (2014). The methodology of commercial bank deposit matrix construction. *Modern High Technologies. Regional Application*, 2(38), 43-46.